

1742-1800 YILLARI ARASINDA ERZURUM EYALATİNDE BORÇ-ALACAK İLİŞKİLERİ (1, 3, 5, 7 ve 9 NUMARALI ERZURUM AHKÂM DEFETERLERİNE GÖRE)DEBT AND LOAN RELATIONS IN ERZURUM PROVINCE BETWEEN 1742-1800
(ACCORDING TO ERZURUM AHKÂM BOOKS NO. 1, 3, 5, 7 AND 9)

Mehmet KOÇYİĞİT*

Öz

Osmanlı Devlet sisteminde adli mekanizmanın başı ve sorumlusu padişahı. Bu sorumluluğu padişah adına yürüten idari ve adli görevliler bulunmaktaydı. Bundan dolayı devlet sınırları içerisinde yaşayan bütün kesinden vatandaşların uğramış olduğu her türlü haksızlık, zulüm ve kötülüklerin önlenmesinde padişahın oldukça dikkatli davranması gerekiyordu. Dolayısıyla zulme uğrayan mağdur olan veya yerel mahkemenin vermiş olduğu kararı yeterli bulmayan her Osmanlı vatandaşının araya herhangi bir vasıta koymadan yaşamış oldukları mağduriyetlerin giderilmesi için Padişah'a ya da onun yetki vermiş olduğu kişi ya da kurumlara doğrudan başvurma hakkı vardı. Osmanlı'da Divanihümayun'a yansıyan şikâyetler ve bu şikâyetlere verilen çözüm önerileri önceleri mühimme defterlerine kaydediliyordu. XVII. yüzyıla gelindiğinde şikâyetlerde artışlar üzerine Şikâyet Defterleri oluşturulmuştur. XVIII. yüzyılda dönemin Reisülküttabi olan Ragıp Efendi tarafından eyaletlere göre tasnif edilmiş Eyalet Ahkâm Defterleri oluşturulmuştur.

Erzurum Ahkâm Defterlerine göre bu çalışmada H. 1155/1214-1742/1800 yılların kapsayan Erzurum eyaleti ve bağlı birimlerde borç-alacak ilişkisine bağlı hükümlerin değerlendirilmesi yapılmıştır. Hükümlerde nitelikli alacak taleplerinden, arazi tasarrufu kaynaklı satışlardan, haksız alacak talepleri ve ticaret ilişkisi ile ortaya çıkan borç-alacak ilişkisi geniş bir perspektif içermektedir. Bununla birlikte borçlu alacalı kişilerin dini nitelikleri, cinsiyetleri, sosyal statüleri de göz önüne alındığında bölgeye ait ticaret hayatı hakkında bilgi sahibi olunabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Erzurum Eyalet, Ahkâm Defterleri, Borç-Alacak İlişkileri.

Abstract

In the Ottoman State system, the sultan was the head and responsible of the judicial mechanism. There were administrative and judicial officials who carried out this responsibility on behalf of the sultan. For this reason, the sultan had to act very carefully in preventing all kinds of injustice, cruelty and evil suffered by citizens from all walks of life living within the borders of the state. Therefore, every Ottoman citizen who was oppressed, aggrieved, or who did not find the decision of the local court sufficient, had the right to apply directly to the Sultan or to the persons or institutions authorized by him for the redress of their grievances, without any intermediary. In the Ottoman Empire, the complaints reflected in the Divanihümayun and the solution suggestions given to these complaints were previously recorded in the mühimme books. XVII. Complaint Books were created in response to the increase in complaints in the 17th century. XVIII. In the 18th century, State Ahkam Books, classified according to provinces, were created by Ragıp Efendi, the Reisülküttab of the period.

In the 18th century, Erzurum was one of the provinces whose ahkâm books were kept. These books contain many provisions regarding the sanjaks, districts and caravans of

Article Info**Araştırma Makalesi**

Geliş Tarihi: 09/10/2023

Kabul Tarihi: 22/11/2023

Atf

Koçyigit, M. (2023). 1742-1800 Yılları Arasında Erzurum Eyalatında Borç-Alacak İlişkileri (1, 3, 5, 7 ve 9 Numaralı Erzurum Ahkâm Defeterlerine Göre). *Anasay* 26, 122-134.

Research Article

Received: 09/10/2023

Accepted: 22/11/2023

Cite this article as:

Koçyigit, M. (2023). Debt and Loan Relations in Erzurum Province between 1742-1800 (According to Erzurum Ahkâm Books No. 1, 3, 5, 7 and 9). *Anasay* 26, 124-134.

* Dr. E-mail: mehmetkocyigit2525@gmail.com **ORCID** <https://orcid.org/0009-0004-8252-2925>

the Erzurum province. In this study, the provisions related to the debt-credit relationship in the Erzurum province and its affiliated units, covering the years 1155/1214-1742/1800 H., were evaluated. The provisions include a broad perspective on qualified receivables, sales resulting from land disposition, unfair receivables, and the debt-credit relationship arising from trade relations. In addition, considering the religious characteristics, gender and social status of the debtors, it will be possible to obtain information about the commercial life of the region.

Keywords: Erzurum Province, Ahkâm Books, Debt-Credit Relations.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde en yüksek karar ve yargı organı Divanühümayun'du. Devlete ait önemli askerî, mali, idari, adli, hukuki vb. kararların alındığı yerd. Divanühümayun'un bu görevinin yanında şikâyetlerinde doğrudan doğruya yapıldığı bir organdı (Uzunçarşılı, 1988, s. 1).

Osmanlıda divan toplantılarına asil olarak vezirler, kubbe altı vezirleri Rumeli-Anadolu kadıaskerleri, nişancı ve Rumeli-Anadolu defterdarı katılırdı. Üyesi olmamakla birlikte reisülküttab, tezkireciler, çavuşbaşları ve daha alt düzeyde olan görevlilerde bulunurdu. Bununla birlikte Divanühümayun'da çeşitli kalemlerde bulunurdu. Reisülküttab emrinde ve beylikçi gözetiminde görev yapan bu büroların ihtiyaçlara göre sayılarında artışlar olmuştur. Sırasıyla Sedaret Mektubî, Sedaret Kethüdası, Beylik (Divan), Tahvil, Ruûs, Âmedi ve Tefrişatçılık, Vak'anüvislik, Divanühümayun Hocaları, Divanühümayun Tercümanları ve Hazine-i Evrak gibi bölümlerden şekillenmiştir (Halaçoğlu, 2003, s. 20-27)

1. AHKÂM DEFETERLERİ

Ahkâm kelimesi hüküm kelimesinin çoğuludur. Çoğunlukla emir, karar, yargı anlamlarına gelmektedir (Üzüm, 1998, s.464). Osmanlı diplomasisinde de bir görev için padişahın vermiş olduğu yazılı emre hüküm-i hümayun denilmektedir (Uzunçarşılı, 1988, s. 280).

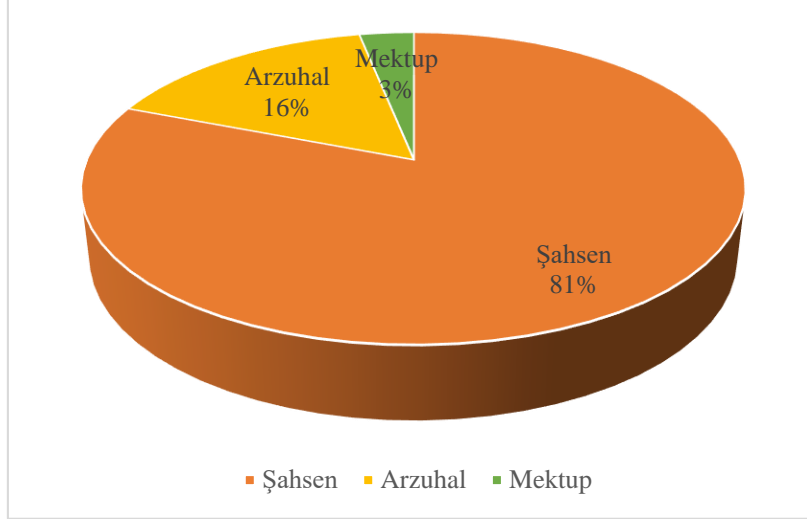
XVII. Yüzyıla gelinceye kadar divanda alınan bütün kararların özetleri "Mühimme Defterlerine" kaydedilmiştir (Kütükoğlu, 2006, s. 520). Divan bürokrasisinde yaşanan gelişmeler ve artan Şikâyetler neticesinde 1649'dan itibaren "Şikâyet Defterleri" ortaya çıkmış, bireysel şikâyetler bu defterlere kaydedilirken, kamuyu ilgilendiren hükümler mühimme defterine kaydedilmiştir. 1742 yılında ise Reisülküttab Ragıb Mehmed Efendi'nin girişimleri sonucunda eyaletlerde ahkâm defterleri oluşturulmuştur (Emecen, 2005, s. 125). Eyalet ahkâm defterleri şer'îye sicilleri olmayan bölgeler için oldukça önem arz emektedir (Özdemir, 2019, s. 1473).

Erzurum eyaletine ait 1742-1879 tarihleri arasında 19 adet ahkâm defteri bulunmaktadır. Defterde bulunan hükümler divandan çıkan hüküm, emir ve ferman suretlerini içermektedir.

Bu hükümler üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım bölgenin idarecilerine yazılmıştır. İkinci kısımda şikâyetin konusunu oluşturmuştur. Üçüncü ve son kısım da uygulanması ve yapılması gerekenler bildirilmektedir.

2. DİVANIHÜMAYUN'A BAŞVURU YAPMA ŞEKİLLERİ

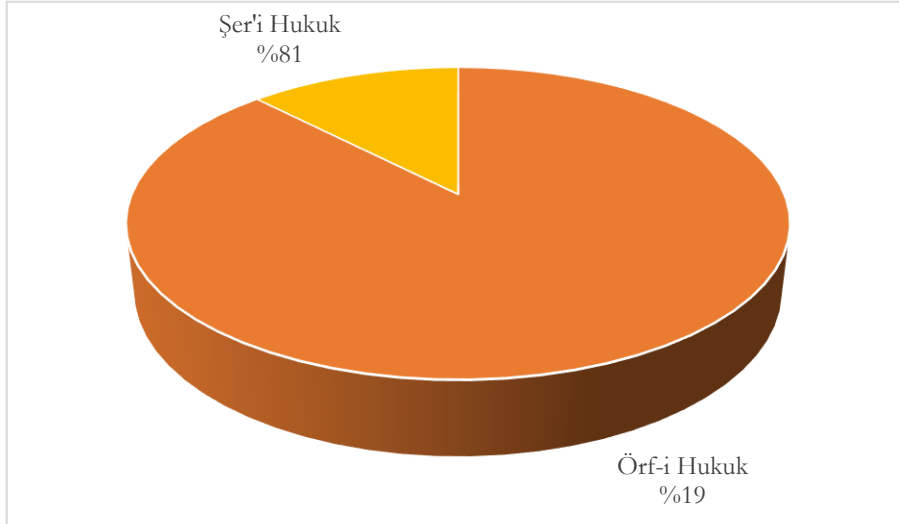
Ahkâm defterlerine yansıyan borç-alacak ilişkileri ile ilgili şikâyetlerde tarafların daha Divan'a giderek şahsen yapmış oldukları başvuruların %81'lik oranla birinci sırada olduğu saptanmıştır. İkinci sırada ise %16 ile arzuhal ve son olarak %3'lük bir oranla kadı veya naip vb. görevliler aracılığı ile yapmış başvurular görülmektedir.

Şekil 1: 1, 3, 5, 7 ve 9 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterlerinde Borç-Alacak İlişkisi ile İlgili Hükümlerde Başvuru Yapma Şekillerinin Oransal Dağılımı

3. ÇÖZÜM ŞEKİLLERİ

Osmanlı Hukuku şeri hukuk İslami kurallara göre belirlenen ve örfi hukuk padişah iradesine dayanan hukuk kuralları olmak üzere ikiye ayrılmıştır. (Durhan, 1999, s. 217) İncelenen defterlerde Divan'dan verilen çözüm yollarının genelde kanun üzere veya şer'le görülmek şeklinde olduğu tespit edilmiştir. Aşağıdaki grafikte hükümlerin çözüm yolunun %81 ile Şer'i hukuka dayanarak çözüldüğü kalan % 19'luk kısmın ise padişahın iradesini yansıtan örfi hukuk'a dayanarak çözüldüğü görülmüştür.

Şekil 2: 1, 3, 5, 7 ve 9 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterlerinde Borç-Alacak İlişkisi ile İlgili Hükümlerde Çözüm Şekillerinin Oransal Dağılımı

4. BORÇ-ALACAK İLE İLGİLİ HÜKÜMLER

Erzurum ahkâm defterlerine en çok yansıyan konulardan birisi de borç-alacak ilişkisi ile ilgili hükümlerdir. Defterlerde "ahzu-i ta" borç-alacak ilişkisinin kimler arasında yaşandığı ve verilen borç miktarı hemen hemen bütün hükümlerde belirtilmiştir.

Borç-alacak ilişkisi içerisinde olanların adlarının, görevlerinin, unvanlarının ve ikamet yerlerinin, kadın-erkek, Müslim-gayrimüslim ve yaşanan yerde önemli ölçüde borç-alacak ilişkisinin ortaya çıkarılması açısından oldukça önemlidir. Miktarların açık bir şekilde

belirtilmediği şikâyetlerde “ma'lûmül-mikdâr akçe” ifadesi kullanılmıştır. Yani taraflar arasında borç miktarı açıkça dile getirilmediği gibi para birimi genel olarak kuruş verilmiştir. Ayrıca akçe ve altın olarak verilmiş borçlara da rastlanılmıştır.

Defterlere yansıyan şikâyetlerde genel olarak yazı ile bildirilen tarihlerin son basamağı belirtilmemiştir. Bu da olayın tam olarak ne zaman gerçekleştirildiği hakkında bilgi sahibi olunmasına engel teşkil etmektedir. Şikâyetlerde genel olarak yazı ile bildirilen tarihlerin son basamağı belirtilmemiştir. Bu da olayın tam olarak ne zaman gerçekleştirildiği hakkında bilgi sahibi olunmasına engel teşkil etmektedir. İncelenen beş defterde toplam 4616 şikâyetin %13'ünün borç-alacak ilişkisi ile ilgili olduğu saptanmıştır. Borç için deyn kelimesinden türeyen “'istidâne” ve karz kelimelerinden türeyen “'istikrâz” kelimeleri kullanılmıştır. Bu kelimeler anlam olarak borç alma, ödünç ve borçlanma anlamlarıdır. Borcun verilmiş şekliyle ilgili olarak incelenen defterlerde en çok kullanılan ifade “'cihet-i karz-ı şer 'i” ifadesidir.

Borç-Alacak işlemlerinin yasal geçerlilik kazanması temessük, mühürlü temessük, defter, senet vb. belgelere ihtiyaç duyulmuştur. Borç verilmesi-borcun ödenmesi, bir şeyin teslim alınması veya teslim edilmesi gibi işlemlerde karşıdaki tarafa verilen resmî belgeye temessük denilmiştir (Kütükoğlu, 2011, s. 413). Temessük ile ilgili belgelerde borç miktarı, ödeme şartları taksit tutarı ve borcun verildiği tarih mutlaka yazılmalıdır. Kefilin bulunması durumunda kefilin adına ve ikamet yerine imzası ve mühürü de bu belgelerde bulunurdu. İşlem yapılan bir mal ise malın cinsi, miktarı teslim tarihi bulunurdu. Borcun ödenmesi temessük belgesi iade edilirdi. Senet ile temessük eş anlamda kullanılmıştır. Borcun ödenmesi sırasında alacağını tahsil edemeyen kişi elindeki belgeleri dayanak göstererek “'bermüceb-i temessük ya da imzalı defter mucebince” alacak hakkını talep etmiştir.

Borç-alacak ilişkisinde aralarındaki sorunu çözemeyenler Divana başvuruda bulunabilmişlerdir. Divana gelen alacaklılar kendilerinden borç alan kişilerden daha önce defaatle talepte bulduklarını sorunlarını çözmeyince Divan'a başvurduklarını bildirmişlerdir. Borçlanan kişiler daha sonradan borçlarını ödemekten kaçınmışlardır. Alacaklı kişi elindeki temessük belgesine ek olarak mahkemeden hüccet-i şer'iyye, ilam veya Şeyhülislam'dan fetvâ-yı şerife alarak, alacak hakkını daha da kuvvetlendirmiştir. Her ne kadar mahkemece karara bağlanan davalarda alacaklı için hüccet-i şer'iyye veya Şeyhülislam'dan fetvâ-yı şerife almışsalar da borçlu kişiler borçlarını ödemek istememişlerdir. Hükümlerde borçlu kişilerin almış oldukları borcun ödenmesinde çeşitli bahaneler ileri sürerek borcu geciktirdikleri (*avk ve te'hîr*) ve ödemek istemedikleri görülmüştür.

Borç-alacak hükümlerinde davaların çözüm yeri olarak daha çok olayın geçtiği mahallinde görülmesi istenilmiştir. Hükümlerin sonunda bulunan karar kısmında “'mahallinde şer'le görülmek için yazılmıştır” ibaresinin bulunduğu görülmektedir A.{DVNSAHK.ER.d 7, 117/3, A.{DVNSAHK.ER.d 9, 2/1). Olayların çözülmesinde görevli olarak eyalette vali olabileceği gibi görevlendirilen bir mübaşir veya farklı unvanlarda devlet görevlileri de olabilirdi. Osmanlı toplumunda ağa, bey, efendi, şeyh gibi çeşitli unvanlarda bulunan kişilerin faizli/murâbahalı işlem yapmış oldukları görülmüştür.

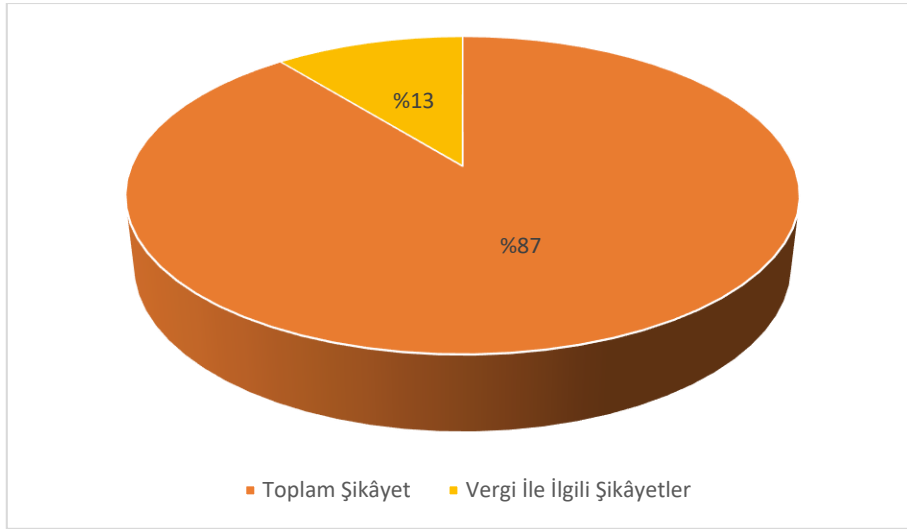
Erzurum valisine ve Erzincan kazası naibine yazılan Nisan 1796 tarihli belgede Esseyyid Mehmed meclis-i şer'e müracaatta bulunmuştur. Karyeden Ali adlı kişiye faizli olarak verdiği yüz seksen kuruş alacak hakkının olduğunu belirtmiştir. Alacağı olan yüz seksen kuruşu Ali'den istendiğinde çeşitli bahaneler ileri sürerek vermemiştir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde paranın tamamının Ali'den tahsil edilerek müdahalenin önlenmesi istenilmiştir. A.{DVNSAHK.ER.d 9, 17/2).

Erzurum valisine ve Karahisar-ı Şarkî kadısına yazılan Şubat 1743 tarihli belgede Hoca'zâde Seyid Mehmet Divan'a müracaatta bulunmuştur. Sipahi Mustafa ve Sipahi Mahmud'un mutasarrıf oldukları yerlerde on sene bedelle 'ma'lûmül-mikdârı akçe talep ettiklerini bunun için baskı ve müdahalede bulduklarını bildirmiştir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde baskı ve müdahalenin engellenmesi istenilmiştir. Ayrıca Sipahi Mustafa ve

Sipahi Mahmud tarafından zorla alınan akçelerin alınarak Seyyid Mehmed'e verilmesi istenilmiştir A.{DVNSAHK.ER.d 1, 22/2}.

Erzurum valisine ve Karahisar-ı Şarkî kadısına yazılan Eylül 1781 tarihli hükümde Ebubekir isimli kişi Divan'a müracaat ederek, Hazine Daroğlu Seyyid Mehmed Emin ve Seyyid Mehmed isimli kimselerden alacağı olan bin yirmi iki kuruşu tahsil edemediğini ve adı geçen kimselerin bu hususta kendisine zorluk çıkardıklarını belirterek şikâyetinde bulunmuştur. Merkezden mahalline gönderilen hükümde müdahalenin önlenerek alacağı kuruşun tamamının tahsil edilerek Ebubekir'e verilmesi istenilmiştir. A.{DVNSAHK.ER.d 7, 21/4}.

Erzurum valisi ve Erzurum mollasına yazılan Eylül 1781 tarihli belgede Osman adlı kişi Divan'a giderek müracaatta bulunmuştur. Horasan Beyi Ömer Bey'den bin yüz yetmiş yedi senesinde yüz kuruş alacak hakkının olduğunu, kendisinden istendiğinde zorluk çıkararak vermek istemediğini söylemiştir. Kendisine hükümde ismi belirtilmeyen kişiyi vekil kıldığını bildirerek, alacağının tahsil edilmesini istemiştir. Merkezden gönderilen hükümde alacağın tahsil edilerek vekiline verilmesi istenilmiştir. A.{DVNSAHK.ER.d 5, 36/3}.

Şekil 3: 1, 3, 5, 7, 9 Erzurum Ahkâm Defterlerinde Borç-Alacak İle İlgili Hükümlerin Oransal Dağılımı

Erzurum valisine ve Erzurum mollasına yazılan Ocak 1743 tarihli belgede Ahmed Divan'a müracaat ederek Erzurum Eramine mahallesi sakinlerinden olan zimmilerden dokuz bin kuruş alacak hakkının olduğunu söylemiştir. Alacağını birçok kere istemesine rağmen çeşitli bahaneler öne sürerek vermediklerini bildirmiştir. Merkezden gönderilen hükümde herhangi bir müdahale olmadan alınması ve tamamının tahsil edilerek sahibine verilmesi istenilmiştir A.{DVNSAHK.ER.d 1, 18/4}.

Erzurum valisine Karahisar-ı Şarkî naibine yazılan Kasım 1742 tarihli belgede Ebubekir isimli kimse Divan'a müracaat ederek Salih, Halid oğlu Hasan ve Hasan Çavuş oğlu diğer Salih isimli kimselerden alacağı olan bin yüz kuruşu tahsil edemediği hususunda şikâyetinde bulunmuştur. Anılan kişilerin borcu vermek istemediklerini söylemiştir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde müdahalenin önlenerek alacağın tahsil edilmesi istenilmiştir A.{DVNSAHK.ER.d 7, 22/1}.

Erzurum valisine Karahisar-ı Şarkî kadısına yazılan Mart 1750 tarihli belgede Karahisar-ı Şarkî kazasından Seyyid Ali Divan'a müracaatta bulunmuştur. Kendisinin Hasan Ağa adlı kişiden bin iki yüz on yedi kuruş alacağının olduğunu söylemiştir. Seyyid Ali'nin borcunu istediğinde Hasan Ağanın bunu ödemekte çeşitli bahaneler ileri sürerek muhalefet ettiğini belirtmiştir.

Alacağının tahsili için kendisinin mahkemeden hüccet-i şer'iyeye aldığını bildirmiştir. Merkezden verilen hükümde muhalefet ettirilmeden alacağının tahsil edilmesi istenilmiştir A.{DVNSAHK.ER.d 3, 15/4}.

Gümüşhâne kadısına ve Gümüşhâne eminine yazılan Mayıs 1796 tarihli belgede Hacı Veli Divan'a müracaat ederek Ahmed adlı kişiden iki yüz kuruş alacağı olduğunu söylemiştir. Bu süreçte Ahmed'in öldüğünü bildirerek alacağının oğulları Musa, İbrahim ve zevcesi Fatma'dan istemiştir. Mirasçıların çeşitli bahanelerle Hacı Velinin borcunu ödemek istemediklerini dava gördüklerini belirtmiştir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde muhalefetin engellenerek alacağın tamamının terekesinden tahsil edilmesi istenilmiştir. A. {DVNSAHK.ER.d 9, 18/1}.

Erzurum valisine Kemâh kadısına yazılan Mayıs 1749 tarihli belgede Sâbika Kemâh voyvodası El-hâc Mehmed Divan'a müracaatta bulunmuştur. Serdar-ı sâbık'ı Hasan Ağa ve Serdar Mehmed Ağa, Ayâsî zâde Hasan Ağa, Müezzîn Ali Ağa, İbrahim Ağa ve ismi verilmeyen iki kişide temessükle üç yüz on kuruş alacağı olduğunu defa'atle istemesine rağmen türlü illet bahane ve geciktirdiklerini bildirmiştir. Bunun üzerine merkezden mahalline gönderilen hükümde herhangi bir zorlama ve müdahale ettirilmeden alacağın tahsil edilmesi istenilmiştir A.{DVNSAHK.ER.d 1, 280/3}

Erzurum valisine Karahisar-ı Şarkî kadısına yazılan Aralık 1766 tarihli belgede hükümde İbrahim adlı kişi Divan'a müracaata bulunmuştur. Hala Karahisar-ı Şarkî voyvodası olan El-hâc Abdullah'tan hüccet-i şer'iyeye ve temessükle vermiş olduğu bin iki yüz kuruş alacak hakkı olduğunu söylemiştir. Mehmed ve Salih'in bu işlemde kefil olduklarını borcunu birçok kez istediğini belirterek gerekirse alacağının kefillerden tahsil edilmesini istemiştir. Merkezden gönderilen hükümde konunun mahallinde incelenmesi için mübaşir görevlendirildiği bildirilmiştir A. {DVNSAHK.ER.d 5, 139/2}.

Erzurum valisine ve Erzurum kadısına yazılan Temmuz 1749 tarihli belgede Şehrizor beylerbeyi Ömer Divan'a arzuhalini sunmuştur. Van ağası Kâtibi Ahmed Ağa adlı kişiden üç bin kuruş alacağının olduğu defalarca istemesine rağmen ödemekte muhalefet ettiğini bildirmiştir. Bunun üzerine olayın zabıt tarafından görülerek Van ağası Kâtibi Ahmed Ağanın vermesi gereken üç bin kuruşun tahsil edilmesi için merkezden mahalline gönderilen hükümdür A. {DVNSAHK.ER.d 1, 287/3}.

4.1. Borç-Alacak İlişkisinde Vefat Eden Kişiler İle İlgili Hükümler

Borç-alacak ilişkisi içerisinde borçlu kişinin borcunu vermeden vefat etmesi (*kable'l- edâ*) veya alacaklı kişinin parasını almadan vefat etmesi (*kable'l- ahz*) ile borç-alacak ilişkisi mirasçılara geçmiştir. Borcun ödenmesi konusunda mirasçılar sorumlu tutulmuştur. Buna rağmen mirasçılar borcu kabullenmemiş ve ödemek istememişlerdir.

Erzurum valisine ve mollasına yazılan Temmuz 1767 tarihli belgede Ahmed adlı kişinin Divan'a arzuhalini sunmuştur. Muamelecî taifesinden* Kara Hasan oğlu Halil'den yüz yirmi kuruş alçak hakkının olduğunu, Halil'in vefat etmesi ile alçığının terekesinden karşılanması istemiştir. Bunun üzerine Halil'in zevcesi Hadice ve kızı Fatıma adlı kadınlar Ahmed'in alacağına karşı çıkararak muhalefet ve baskıda bulunmuşlardır. Ahmet Şeyhülislam'dan fetvâ-yı şerife aldığını bildirerek mahkemeye başvurmuştur. Mahalline gönderilen hükümde baskı ve müdahale'nin önlenerek alınan boccun tahsil edilmesi istenilmiştir A. {DVNSAHK.ER.d 5, 128/2}.

Erzurum valisi Yusuf Ziya Paşaya yazılan Ağustos 1797 tarihli belgede Sadât-ı Kirâmdan Es-seyyid Zülfikâr Divan'a müracaatta bulunmuştur. Kendisinin temessükle beş yüz elli kuruş alan El-hâc Ahmed ödemedi "kable'l edâ" vefat etmesi üzerine terekesi varislerine intikal etmiştir. Alacağını varislerden istemesi üzerine varislerinin muhalefet ve zor kullandıklarını

* Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında bazı kredilerin muamele-i şer'iyeye yoluyla verildiğini görmekteyiz. Bunlara muamelecî tafesi denilmekteydi. (Bkz. Nevzat Erkan, Osmanlı Üsküdar'ında Toplumsal Hayat, 2015, s. 109)

belirtmiştir. Merkezden mahalline yazılan hükümde baskının önlenerek alacağın tahsil edilmesi istenilmiştir A. {DVNSAHK.ER.d 9, 68/2}.

Erzurum valisine ve Erzurum Mollasına yazılan Mayıs 1796 tarihli belgede İstanbul mütemekkinlerinden Yorgi adlı zimmî Divan'a arzuhalini bildirmiştir. Kendisinin Dudu-zâde Musa Ağa adlı kişiden bin iki yüz kuruş alacak hakkı olduğunu belirtmiştir. Bunu ödmeden kendisinin vefat ettiğini belirterek alacağının terekesinden tahsil edilmesini istemiştir. Varislerinin müdahalesi üzerine mübaşir görevlendirilmiştir. Alacak hakkının tahsili için mahalline mübaşir görevlendirilmesi için yazılan hükümdür. A. {DVNSAHK.ER.d 9, 27/2.}

4.2. Alacak İddiası ile İlgili Hükümler

Hükümlere yansıyan önemli konulardan biride herhangi bir alacak hakkı yokken kendilerine hak iddia eden mütegalibe veya cebabire (zorba) delilen kesim kendilerini haklı çıkartarak fayda sağlamaya çalışmışlardır. Karşısındakinden hak iddia ederek zorla alacaklı olduğunu öne süren kişilere mütegalibe, cebabire veya zorbacı denilmiştir. Bu kişilerinde zorla temesüklü olarak alacaklı olduklarını dile getirmişlerdir. Hükümlerde kefalet iddiasıyla bulundurulmuş kişilerden zorla para tahsil edilmesi ile ilgili hükümlerde bulunmaktadır.

Erzurum valisine ve Kemah kadısına yazılan Ocak 1755 tarihli belgede Kemah sakinlerinden, Halil, Abdullah, Mehmed ve Ali Divan'a müracaatta bulunmuşlardır. Kendilerinin kimselere borçlarının ve kefaletlerinin olmadığını söylemişlerdir. Kemah sakinlerinden Ali ve Osman adlı zorbarlar müteveffa El-hâc Ahmed'den yedi yüz yirmi yedi akçe alacaklarını iddia ederek belirtilen meblağın Halil, Abdullah, Mehmet ve Ali'den vekilleri aracılığı ile alacaklarını bildirmişlerdir. Bunlar mahkemeden ilam ve Şeyhülislam'dan fetevâ-yı şerife aldıklarını bildirmişleridir. Merkezden verilen hükümde haksız bir şekilde iddia edilen borcun engellenerek müdahalenin men ve def edilmesi istenilmiştir A. {DVNSAHK.ER.d 3, 225/2}.

Erzurum valisine İskefsir kadısına yazılan Ekim 1766 tarihli belgede El-hâc Ali Divan'a müracaatta bulunmuştur. Kendisinin Cardakoğlu Abdurrahman'dan yedi yüz kuruş alacağım var diye baskı ve zulmederek hak iddia etmiştir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde alacak hakkının tamamının alınarak muhalefet ve zulmün def edilmesi istenilmiştir A. {DVNSAHK.ER.d5, 134/3}.

Milas kadısına ve Milas voyvodasına yazılan Mayıs 1782 tarihli belgede Milas kazasından Başağrı karyesinden İbrahim adlı kişi Divan'a müracaatta bulunmuştur. Kendisinin karyeden herhangi birine borcunun veya kefaletinin olmadığını bildirmiştir. Kariyeden Molla Osman adlı kişinin İbrahim'in kefaletinin olduğunu söyleyerek zorla üç yüz elli kuruşunu almıştır. Bunun üzerine Şeyhülislam'dan fetva-yı şerife almıştır. Merkezden mahalline gönderilen hükümde müdahalenin engellenerek alacağın tahsil edilmesi emr olunmuştur A. {DVNSAHK.ER.d7, 74/3}.

4.3. Gadr ve Te'allül ile İlgili Hükümler

Burçlunun borcunu ödememesi çoğunlukla *'vermekte te'allül ve gadr sevdasında ve'* ettiği şeklinde ifade edilmiştir A. {DVNSAHK.ER.d 7, 25/3}.

Te'allül anlam olarak mazeret, bahane arama, yalandan bahanelerle bir işten kaçınma anlamına gelmektedir (Sami, 2018, s.417). Borçlarını ödemeyenler gadr, muhalefet, rencide ve te'addi gibi davranışlarda bulunmuşlardır. Bazı hükümlerde bir kişinin birden fazla kişiye borç verdiği, bu kişilerin de mütegalibe veya cebabire olarak adlandırılan toplumun zorbacı, baskıcı kesimi olarak bilindiği ve bunların borçlarını ödemekte zorluk çıkardıkları görülmüştür. Defterlere borç-alacak ilişkisi içerisinde müslim-gayrimüslüm ilişkileri de yansımıştır.

Erzincan kadısına yazılan Nisan 1797 tarihli belgede Es-seyyid Arif Divan'a müracaat ederek Süleyman oğlu İsmail'den şikâyetçi olmuştur. İsmail'den almış kuruş alacak hakkının olduğunu bunu istediğinde İsmail'in gereksiz yere geciktirerek kendisine baskı yaptığını söylemiştir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde baskının önlenerek alacak hakkının müdahale ettirilmeden tamamın tahsil ettirilmesi istenilmiştir. A. {DVNSAHK.ER.d 9, 55/2.}

Erzurum valisi, Erzurum mollası ve Bayburd kadısına yazılan Kasım 1768 tarihli belgede Ömer oğlu Hüseyin Divan'a müracaatta bulunmuştur. Eşirra ve mütegalibeden Mahmud Beyoğlu Abbas'tan iki yüz kuruş Hacı Osman oğlu Ali ve Kardeşi Kel Halil'den yüz elli kuruş, Osman oğlu Süleyman'dan yüz kırk kuruş ve Veli'den de yüz kırk kuruş alacak hakkı olduğunu belirtmiştir. Alacağını defalarca istemesine rağmen anılan kişilerin türlü illet bahane ve muhalefet ettiklerini bildirmiştir. Bunun üzerine Şeyhülislam'dan fetevâ-yı şerife almıştır. Merkezden mahalline gönderilen hükümde alacak hakkının tamamının tahsil edilerek Ömer oğlu Hüseyin'e verilmesi istenilmiştir A. {DVNSAHK.ER.d 5, 264/3}.

Erzurum valisine, Erzincan kadılarına yazılan Ocak 1745 tarihli belgede Gümüşhane ma'deni mültezimi hizmetinde olan Ohan adlı zimmî Divan'a müracaatta bulunmuştur. Erzincan'da sakin olan Yeniçeri İsmail Ağadan borç senedi ile bir miktar alacağının olduğunu söyleyerek bunu istediğinde Yeniçeri İsmail Ağanın muhalefet baskı ve zulüm ettiğini belirterek alacağını istemiştir. Merkezden verilen hükümde muhalefet ettirilmeden alacağın tamamının alınarak tahsil edilmesi istenilmiştir A. {DVNSAHK.ER.d 1, 95/2}.

4.4. Borç-Alacak ilişkisinde Kadınlar ile İlgili Hükümler

İncelenen defterlere yansıyan borç-alacak ilişkisinin genelde erkekler arasında yaşanmıştır. Buna rağmen Müslüman kadınlar ya da gayrimüslim kadınların da borç-alacak ilişkisi içerisinde olduğu bunun da daha çok yakınlarından kendilerine intikal eden borç paraları alabilmek için başvuruda buldukları saptanmıştır. Kadınların hükümlere yansıyan şikâyetlerinde alacaklarını tahsil edemedikleri bunun için kendilerine vekil olarak birini atayarak mahkemeye başvurdukları tespit edilmiştir. Kadınların vakıflarda müteveli olduğu vakfın gelirlerine müdahale edildiği durumlara da rastlanılmıştır. Defterlere yansıyan başka bir şikâyet konusu da kadınların mehirlerini alamadıkları bildirerek sorunu Divan'a taşıdıkları hükümlere de rastlanmıştır.

Ulubey kadısına yazılan Mayıs 1752 tarihli belgede Ulemadan Hasan Divan'a müracaatta bulunmuştur. Mutasarrıfı olduğu Dörtöl kariye de tarlaları on yıldan beri Mehmet Ağanın kullandığını öşür ve rüsumunu vermediğini bildirmiştir. Mehmet Ağanın ölmesi ile terekesi kızları Ayşe ve Züleyha'ya intikal etmiştir. Babalarının ölmesi ile alacağının kızlarından istemiştir. Ayşe ve Züleyha hanımlar verecekleri akçeleri vermeyerek baskı, zulüm etmeleri üzerine yazılan hükümde muhalefet etmelerinin engellenerek alacağın tahsil edilmesi kanun üzere istenmiştir A. {DVNSAHK.ER.d 3, 112/2}.

Erzurum valisine, Erzincan ve Karahisar-ı Şarkî kadılarına yazılan Şubat 1765 tarihli belgede Fatıma adlı kadın Divan'a arzuhalde bulunmuştur. Erzincan sakinlerinden Hasan Bey ve Mehmed Bey'den senetle verdiği sekiz yüz yirmi kuruş Karahisar-ı Şarkî sakinlerinden Hacı Ali'den ise bin altı yüz elli dört kuruş alacağının olduğunu bildirmiştir. Fatma hanımın alacağını talep etmesi ile bunların türlü bahane muhalefet ve zulüm ettiklerini bildirmiştir. Bunun üzerine Şeyhülislamdan fetvâ-yı şerife almıştır. Kendisine vekil olarak kocası Ömer'i atamıştır. Merkezden mahalline gönderilen hükümde alacağın tahsil edilerek muhalefet ettirilmemesi istenilmiştir A. {DVNSAHK.ER.d 5, 25/2}.

Erzurum valisine ve Karahisar-ı Şarkî kadısına yazılan Ekim 1797 tarihli belgede Saliha adlı kadın Divan'a müracaatta bulunmuştur. Karahisar-ı Şarkî sakinlerinden Osman'a temessükle bin iki yüz elli kuruş verdiğini yine Karahisar-ı Şarkî sakinlerinden amcası Ali'ye kırk kuruş verdiğini kendisinin alacaklarını talep ettiğinde kendisine muhalefet ve zulüm eylediklerini bildirmiştir. Bunun üzerine kendisine vekil tayin ettiğini söylemiştir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde müdahalenin engellenerek alacağın tahsil edilerek verilmesi istenilmiştir A. {DVNSAHK.ER.d 9, 76/2}.

Erzurum valisine ve Erzincan kadısına yazılan Mayıs 1747 tarihli belgede Hacı Yusuf Vakfının mütevellisi olan Fatıma ile Ahmed Divan'a müracaatta bulunmuşlardır. Erzincan kazâsından Serdengeçti Ağlarından Seyyid Mehmed vakfa ait dükkânın gelirlerine müdahale ederek baskı ve zulüm ederek zor kullanmıştır. Merkezden mahalline gönderilen hükümde vakfa

ait gelirlerin iade edilerek müdahale ve baskının önlenmesi istenilmiştir A. {DVNSAHK.ER.d 1, 203/3}.

Erzurum valisi ve Kuruçay kadısına yazılan Mart 1782 tarihli belgede Müslime adlı kadının zevcesi Firuz Beyin vefat ettiğini bunun zimmetinde beş yüz kuruş mehrinin olduğu, terekesinin oğulları mütegalibeden Hasan ve Mehmed adlı kişilere geçtiğini oğullarından istediklerinde baskı ve muhalefet ederek vermek istemediklerini bildirmiştir. Bunun üzerine merkezden muhalefetin önlenerek müteveffanın terekesinden tamamının tahsil edilmesi için mahalline gönderilen hükümdür A. {DVNSAHK.ER.d 7, 56/1}.

4.5. Borç-Alacak ilişkisinde Müslümanlar ve Gayrimüslimler ile İlgili Hükümler

Defterlerde Erzurum Eyaletinde Müslüman–gayrimüslimler arasında ilişkilerin olduğu, bu ilişkininde genelde borç para alıp veya verme gibi işlemlerde olduğu, bunun da şikâyet defterlerine yansıdığı bildirilmiştir.

İncelenen hükümlerde gayrimüslimlerin temel sorunlarından biri borç-alacak ilişkisi çerçevesinde meydana gelmiştir. Gayrimüslimlerle ilgili yapılan tespitlerde 1 numaralı defterde 61 şikâyetin 22 tanesi, 3 numaralı defterde 45 hükmün 11 tanesi, 5 numaralı defterde 38 şikâyetin 20 tanesi, 7 numaralı defterde 15 şikâyetin 5 tanesi, 9 numaralı defterde 16 şikâyetin 3 tanesi borç-alacak davaları ile ilgilidir.

Gayrimüslimlerle Müslümanlar arasında borç-alacak ilişkisi içerisinde çeşitli statü ve unvanlarda kişiler bulunmaktadır. Hacı, Seyyid, Ağa, Sipahi, Alaybeyi vb. kişilerin gayrimüslimlerle ilişki içerisinde olduğu, karşılıklı borç alıp-verme gibi etkileşimlerinin olduğu görülmektedir.

Karahisar-ı Şarkî kadısına yazılan Temmuz 1775 tarihli belgede ismi belirtilmeyen nasraniye Divan’a arzı hâl’de bulunmuştur. Şâbhane Emîni sâbıkı Ali Ağa borç senedi ile vermiş olduğu beş bin altı yüz altmış kuruş alacak hakkı olduğunu söylemiştir. Terekesinin zevcesi ve çocuklarına kaldığını, alacağını istediğinde ise baskı ve zulüm ettiklerini bildirmiştir. Kendisi mahkemeden ilam almıştır. Merkezden mahalline gönderilen hükümde alacağın varislerden tahsil edilerek müdahalenin önlenmesi istenilmiştir A. {DVNSAHK.ER.d 5, 334/2}.

Erzurum valisine Bayburd kadısına yazılan Mayıs 1784 tarihli belgede Çukâdar Yusuf Divan’a arzuhalde bulunmuştur. Bunun Arapgir kariyesinden sarraf olan Serkiz’den cihet-i karz-ı şer’i den faizli olarak borç senedi ile vermiş olduğu bin iki yüz yirmi kuruşun sekiz yüz kuruşunu ödemekte baskı ve muhalefet ettiğini belirtmiştir. Mahalline gönderilen hükümden alacağın tahsil ettirilerek muhalefetin engellenmesi bildirilmiştir A. {DVNSAHK.ER.d 7, 177/3}.

Erzurum valisi vezire ve Erzurum kadısına yazılan Ağustos 1796 tarihli belgede İstanbul sakinlerinden Boğos adlı zımmi Divan’a müracaatta bulunmuştur. Agop ve Mardıros adlı zımmilerden bin iki yüz otuz yedi kuruş alacak hakkı olduğunu defalarca istemesine rağmen vermekte zorluk çıkarıp muhalefet ettiğini bildirmiştir. Bunun üzerine Mahkeme’den ilam alınmıştır. Merkezden gönderilen hükümde konunun araştırılması için mübaşir tayin edilerek, muhalefet ettirilmeden alacağın tahsil edilmesi istenilmiştir A. {DVNSAHK.ER.d 9, 36/21}.

Erzurum valisine ve mollasına yazılan Temmuz 1748 tarihli belgede Sarraf tâ’ifesin den Manas ve kardeşi oğlu Mıgırdıç adlı zımmiler Divan’a müracaatta bulunmuşlardır. Erzurum da sakin Haseki Mehmed Ağanın Manas ve kardeşlerine ait şirketten üç bin kuruş borçlandığını belirtmiştir. Borcun istenmesinde Haseki Mehmed Ağanın vermeyip baskı ve zor kullandığını bildirmiştir. Mahalline gönderilen hükümde müdahalenin engellenerek alacaklarının tamamen tahsil edilmesi istenilmiştir A. {DVNSAHK.ER.d 1, 285/5}.

Erzurum valisine ve mollasına yazılan hükümde ise Seyyid İsmail Divan’a giderek arzuhalde bulunmuştur. Babası Hacı Bekir’in Mesis, Mıgırdıç, Markos ve Kazir adlı zımmiler’den bir miktar alacağının olduğunu bu işlem için Ohan’ın kefil olduğunu söylemiştir. Bunlardan alacağını istediğinde vermek istemediklerini bildirmiştir. Bunun üzerine kendisinin

Şeyhülislam'dan fetvâ-yı şerîfe aldığı belirtilmiştir. Mahalline gönderilen hükümde baskı ve müdahalenin engellenerek alacağın tahsil edilmesi istenilmiştir A. {DVNSAHK.ER.d 3, 175/3}.

4.6. Borç-Alacak ilişkisinde Vekillik ve Kefillik ile ilgili Hükümler

Borç veren kişi borcunun tahsil edilmesi için kendisine birini vekil olarak atayabilmiştir. Atadığı vekilin ismi de hükümlerde açıkça belirtilmiştir. Bazı hükümlerde alacaklının alacağını tahsili için kendisince tayin edilmiş bir vekilin olduğundan bahsetmiştir. Vekilin ismi zikir edilmemiştir. Hükümlerde vekilin isminin zikir edilmeyerek alacağını kendisine '*tarafımdan nam kimseyi vekil eyledim*', ibaresinin olduğu görülmüştür.

Borç-alacak ilişkisinde kişinin alacaklarını tahsil edebilmesi için borç verdikleri kişilerden kefil talebinde bulunabilmişlerdir. Kefiller aile içinden biri olabileceği gibi aile dışından biride olabiliyordu. Borç-alacak ilişkisinde alacaklı borcunu verdiği kişiden alamayınca kefilinden tahsil etmeye çalışmıştır. Kimseye kefil olmadıkları halde kefillik iddiası ile karşı karşıya kalmış kişilerin şikâyetleri de hükümlere yansımıştır.

Erzurum valisine ve Bayburd kadısına yazılan Mart 1767 tarihli belgede Ümmügülsüm adlı kadın Divan'a arzuhalde bulunmuştur. Salih adlı kişiden yirmi kuruş alacak hakkının olduğunu bildirmiştir. Alacağının tahsilini istediğinde türlü bahane ve zorbalıkla alacağının vermek istememiştir. Alacağın tahsili için Ömer adlı kişiyi kendisine vekil olarak atamıştır. Mahalline gönderilen hükümde alacağın tahsil edilerek muhalefet ettirilmeden vekili Ömer'e teslim edilmesi istenilmiştir A. {DVNSAHK.ER.d 5, 159/2}.

Erzurum mollasına yazılan Kasım 1796 tarihli belgede Aleks adlı zimmi Divan'a müracaatta bulunmuştur. Kendisinin Şehir Kethüdası oğlu Yusuf'tan borç senedi ile bin iki yüz kırk dört kuruşluk alacak hakkının olduğunu söylemiştir. Alacağını kendisinden talep edildiğinde yarısını vereceğini geciktirerek zulüm eylediğini bildirmiştir. Alacağının tahsili için kendisine ismi verilmeyen kimseyi vekil tayin ettiğini bildirmiştir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde alacağın muhalefet ettirilmeden alınarak tamamının vekiline verilmesi istenilmiştir A. {DVNSAHK.ER.d 9, 45/1}.

Erzurum valisi ve Erzurum kadısına yazılan belgede İstanbul sakinlerinden Karara Mustafa Divan'a müracaatta bulunmuştur. Erzurum'da sakin Umudumlu Ali adlı kişiden borç senedi ile vermiş olduğu iki bin yüz elli kuruş alacak hakkı olduğunu ve bu işlem için isimleri bilinen dört kişiyi de kefil olarak bildirmişlerdir. Kara Mustafa'nın alacağının tahsilini istediğinde Umudumlu Ali müdahale ve gard edince alacağın vekillerden istemiştir A. {DVNSAHK.ER.d 3, 27/3}.

Erzurum valisi ve Karahisar-ı Şarki voyvodasına yazılan 1767 tarihli belgede İbrahim adlı kişi Divan'a arzuhalde bulunmuştur. Kendisinin Karahisar-ı Şarki voyvodası El-hac Abdullah'tan mühürlü senet ve hüceet-i şer'î ile beş bin iki yüz kuruş alacak hakkı olduğunu, Mehmet ve Salih adlı kişilerin kefil olduklarını, alacağını el-hac Abdullah'tan istemiştir. Kendisine borcunu ödemekte baskı ve zulmedince kefillerden bu borcun tahsil edilmesini istemiştir A. {DVNSAHK.ER.d 5, 183/1}.

Erzurum valisi, Kars Beylerbeği Erzurum Mollasına ve Kars kadısına yazılan Mart 1749 tarihli belgede Kasbar ve ismi verilmeyen kardeşler Divan'a müracaatta bulunmuşlardır. Bunların kimseye bir borçlarının ve kefilliklerinin olmadığı, bunların Bağdi adlı ticaretle uğraşan zimmi den alacaklarına karşılık Murat, Biloş ve vali adlı zimmilerin kefil olduklarını söylemişlerdir. Alacakları yedi yüz yirmi dört kuruş istediklerinde baskı ve zulüm ettiklerini söylemişlerdir. Bunun üzerine kendileri Şeyhülislam'dan fetvâ-yı şerîfe almışlardır. Merkezden mahalline gönderilen hükümde alacağın tahsil edilerek müdahale ve zorlamanın def edilmesi istenilmiştir A. {DVNSAHK.ER.d 1, 276/1}.

4.7. Faiz-Murâbaha ile ilgili Hükümler

Türkçede yaygın kullanımı ile faiz kelimesinin Arapçada karşılığı '*ribâ*' kelimesi anlam olarak fazlalık, nemâ, artma, çoğalma gibi anlamlarına gelmektedir. (Özsoy, 1995, s:110) Arapça

‘‘rıbh’’kelimesinden türetilen murâbaha kâr, ticari kazanç manalarında kullanılmıştır. (Dönmez, 2006, s:148) Murâbaha terimsel olarak satın alınan malın maliyeti hesaplandıktan sonra satıcının eklediği karı alıcıya bildirmek suretiyle yapılan satış sözleşmesidir. (Kuru, 2015, s:7) İlkçağ uygarlıklarından beri uygulanan faizle ilgili olarak ilkçağ filozofları olan Eflatun ve Aristoteles fakir ve zengini karşı karşıya getiren, devletin selametini tehlikeye atabilecek çirkin bir kazanç kapısı olduğunu belirterek eleştirmişlerdir. İslam öncesinde Araplar arasında yüksek gelir elde etmek için cahiliye ribâsının yaygın olduğu bilinmektedir (Ziuaddin, 2003, s:453).

İslam dininde ise faizin yasak olduğu ayetlerle emr olunmuştur (Özsoy, 1995, s: 112-114). Osmanlı Devleti’nde ise sosyo-ekonomik olarak önemli bir yere sahip olan vakıflarda paranın işletilmesine izin verilmiştir. Şeyhülislam Ebusuud Efendinin görüşlerinin de etkili olduğu bu uygulamada para vakıflarının kurulmasına da kaynaklık etmiştir. (Döndüren, 2008, s:3) Konu ile ilgili olarak I. Selim kanunnâmelerin de ‘‘ Mu ‘amele-i şer ‘iyye idenler onu on birden ziyadeye ettirmeyeler ve şer ‘i mu ‘amele etmeden kâtanribâ ettirmeyeler. İfadesinde faiz ile ilgili işlemlerde %10’a kadar müsaade verildiği anlaşılmaktadır (Yücel ve Paluha, 1995, s:36).

Erzurum eyaletinde borç-alacak işlemlerinde borcun üzerine fazladan para eklenerek tahsil edildiğine dair örnekler bulunmaktadır. Fazladan alınan paraya murâbaha veya nemâ denilmiştir. Murabahalı işlemlerin kaza, köy, nahiye gibi yerlerde yapıldığı gibi dini grup olarak da herhangi bir ayırım olmadığı tespit edilmiştir. Faiz ile borç veren kişiler için muameleci veya murâbahacı (Sami, 2018, s. 1126) taifesi ismi kullanılmıştır. Hükümlerde bunların halktan haksız yere müdahale ve zor kullanarak para talep ettikleri görülmüştür.

Erzurum valisine Erzincan kadısına yazılan Nisan 1766 tarihli belgede Erzincan sakinlerinden Es-seyyid Ebubekir Divan’a müracaatta bulunmuştur. Kariyeden Es-seyyid Abdurrahman’dan almış olduğu yüz altmış kuruşu her sene devr-i şer‘i murâbaha olmamasına rağmen Es-seyyid Abdurrahman murâbaha isteyerek üç yüz seksen beş kuruş talep etmiştir. Es-seyyid Ebubekir Şeyhülislam’dan fetvâ-yı şerîfe almıştır. Konunun araştırılması için zabıt görevlendirilmiştir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde baskı ve zorlamanın önlenerek alınan paranın iadesi istenilmiştir A. {DVNSAHK.ER.d 5, 114/2}.

Erzurum valisine ve Karahisar-ı Şarkî kadısına yazılan Haziran 1748 tarihli belgede Küçük oğlu Markos adlı zimmî Divan’a arzuhalde bulunmuştur. Kendi halinde kimseye bir hareketinin olmadığını, Karahisar-ı Şarkî kasından Şaban oğulları Halil ve Osman adlı kişilerin baban Küçük adlı zimmîye otuz kuruş verdiklerini söyleyerek Küçük oğlu Markos’tan murâbaha talebinde bulunmuşlardır. Kendisinden zorla murâbaha olarak iki yüz kuruş daha istemişlerdir. Markos bunun üzerine Şeyhülislam’dan fetvâ-yı şerîfe almışlardır. Merkezden mahalline gönderilen hükümde zorla alınan paranın iade edilerek zorlama ve müdahalenin önlenmesi istenilmiştir (A. {DVNSAHK.ER.d 1, 248/2}.

Erzurum valisine Tercan kadısına yazılan Temmuz 1751 tarihli belgede Haçok ve Saduk adlı zimmiler Divan’a müracaatta bulunmuşlardır. Kariye sakinlerinden Varisis’e otuz kuruş ödemeleri gerekirken, Varisis bunlardan baskı ve zorlama ile elli kuruş murâbaha talep etmiştir. Toplamda seksen kuruş bunlardan istemiştir. Haçok ve Saduk adlı zimmiler Şeyhülislam’dan fetvâ-yı şerîfe almışlardır. Mahalline gönderilen hükümde baskı ve zorlamanın önlenerek fazladan alınan paranın iadesi istenilmiştir. A. {DVNSAHK.ER.d 3, 79/3}.

Erzurum valisine ve Erzincan kadısına yazılan Ocak 1749 tarihli belgede Erzincan’da zimmî taifesinden bazıları Divan’a müracaatta bulunmuştur. Ayan, mütegeallibe ve cebabireden murâbahacı taifesinden Seydi Beyoğlu Ali Ağa ve kardeşinin oğlu Süleyman Bey’in bunların ecdatlarından murâbaha ile bir miktar alacaklarının olduğunu söyleyerek ikin bin kuruşlarını almışlardır. Bunlarda Şeyhülislam’dan fetvâ-yı şerîfe aldıklarını bildirmişlerdir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde fazladan aldıkları akçelerin iadesi ile müdahalenin önlenmesi istenilmiştir. A. {DVNSAHK.ER.d 1, 271/3}.

SONUÇ

Osmanlı Devleti’nde eyaletlerden merkeze iletilen meselelerin çözülmesinde birçok defter tanzim edilmiştir. Bu defterlerden en önemlilerinden birisi de ahkâm defterleridir. Bu defterler hükümleri içermesi babında bir bakıma yüksek mahkemelerin zabıtları şeklindedir. Ahkâm defterleri kayıt altına alındığı devrin sosyal, siyasi, ekonomik ve adli yönlerini yansıtması açısından oldukça önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Çalışma konusunu oluşturan 1742-1800 yılları arasında Erzurum eyaletinde borç-alacak ilişkileri bu defterler vasıtasıyla önemli bilgiler sunmaktadır. Yapılan incelemede bölgede karşılaşılan borç-alacak ilişkisinin genellikle basit alacak-verecek ilişkisinin olduğu görülmüştür. Bu ilişkilerin büyük bir kısmının Müslüman-müslüman arasında gerçekleşmiştir. Buna karşın incelenen beş defterden 1 numaralı defterde 22 şikâyetin, 3 numaralı defterde 11 şikâyetin, 5 numaralı defterde 20 şikâyetin, 7 numaralı defterde 5 şikâyetin 9 numaralı defterde ise 3 şikâyetin Müslüman-gayrimüslim arasında borç-alacak ilişkisinin olduğu saptanmıştır.

Borç-alacak ilişkisi cinsiyet olarak çoğunlukla erkekler arasında olsa da kadınlarında sosyal ve ekonomik hayatın içerisinde oldukları borç alıp ve borç verdikleri tespit edilmiştir. Borç-alacak ilişkisinin başka bir yönü de ölen kişinin borçlarının mirasçılara kalması veya borcun ödenmemesi sonucunda vekil ya da kefil olandan tahsil edilmek istenmesidir.

Sorunların çözüm noktasında kararların %81’lik gibi önemli bir kısmı şer’i hukuka bakılarak çözüldüğü kalan %19’luk kısmının ise padişah iradesi ile çözüldüğü görülmüştür.

Ahkâm defterlerinde belirlenen diğer bir önemli veri ise otorite gücün her zaman yöneten ve yönetilen arasında olan meselelerde haklı olanın yanında olmasıdır. Öyle ki devlet daima haksızlığa uğrayanın kim olursa olsun, onun hakkını iade etmesini kendisine temel görev olarak benimsemiştir. Böylece devlet tebaası için huzur ve güveni tesis etmiştir.

Etik Beyan

“1742-1800 Yılları Arasında Erzurum Eyaletinde Borç-Alacak İlişkileri (1, 3, 5, 7 ve 9 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterlerine Göre” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kurulları Yayın Etiği Komitesinin (Committee on Publication Ethics – COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declares that they have no competing interest.

Funding: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Bab-ı Asaflı Divanhümayun Siciller, Erzurum Ahkâm Defterleri (A.{DVNS.AHK.ER.d).

A.{DVNSAHK.ER.d1.

A.{DVNSAHK.ER.d3.

A.{DVNSAHK.ER.d5.

A.{DVNSAHK.ER.d7.

A.{DVNSAHK.ER.d9.

Döndüren, H. (2008). Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye’de, Faizsiz Bankacılık. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/1: 3.

Dönmez, İ.K. (2006). Murâbaha. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (DİA), XXXI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 148.

Durhan, İ. (1999). Osmanlı Hukukunun Yapısı Üzerine Bir Etüd, *AU Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, III /1: 217.

Emecen, F. M. (2005). Osmanlı Divanının Ana Serileri: Ahkâmı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, III/5: 125.

Erkan, N. (2015). *Osmanlı Üsküdar’ında Toplumsal Hayat (18. Asır Üsküdarında Müslim-Gayrimüslim İlişkileri)*, Üsküdar Belediyesi, Ada Ofset Matbaacılık, İstanbul.

Halaçoğlu, Y. (2003). *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Kuru, H. (2015). *Geçmişten ve Günümüzde Finansman Yönetimi Olarak Murâbaha*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Kütükoğlu, M. S. (2006). Mühimme Defteri. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (DİA), XXX, İstanbul: Türkiye Diyanet İslam Vakfı Yayınları.

Mumcu, A. (1994). Dîvân-ı Hümâyun. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (DİA), IX, İstanbul: Türkiye Diyanet İslam Vakfı Yayınları.

Kütükoğlu M.S. (2011). Temessük. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (DİA), XL, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi.

Özdemir, R. (2019). Erzurum Ahkâm Defterlerine Göre XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Erzincan Sancağında Borç-Alacak İlişkileri (H 1155-1198/M 1742-1796). *Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu (Erzincan 26-28 Eylül 2019), Sempozyuma Sunulan Bildiriler*, Erzincan: Erzincan Valiliği, 1473.

Özsoy, İ. (1995). Faiz. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (DİA), XII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi.

Sami, Ş. (2018). *Kâmus-i Türkî*. İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*. Tür Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Üzüm, İ. (1998). ‘Hüküm’, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (DİA), XVIII, İstanbul: Türkiye Diyanet İslam Vakfı Yayınları.

Yücel, Y.-Pulaha, S. (1995). *I. Selim Kânûnnâmesi (Tirana ve Leningard Nüshaları), 1512-1520*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Ziüddin Ahmad, (2003). Riba Teorisi. Çev. Ali Rıza Gül, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLIV/1: 453.